

LIETUVIŲ RAŠYTOJŲ NAUJADARŲ DARYBOS IR SEMANTIKOS
YPATUMAI*Santrauka*

Dėl įvairių priežasčių lietuvių žodyno sudėtis keičiasi: iš jo iškrinta nereikalingi žodžiai (ar jų reikšmės), bet tuo pačiu metu atsiranda naujų žodžių (ar naujų reikšmių). Didelė naujažodžių dalis yra naujadarai. Straipsnyje aptariama trylikos lietuvių rašytojų dvidešimtyje knygų rastų 397 naujadarų (202 daiktavardžių, 123 būdvardžių, 36 veiksmažodžių ir 36rieveiksmių) daryba ir semantika. Išanalizavus tirtuose tekstuose rastus naujadarus padarytos tokios išvados:

1. Tirtuose trylikos lietuvių autorių kūrinuose rastų naujadarų didžiąją dalį (82 proc.) sudaro daiktavardžiai ir būdvardžiai. Daugumas darinių priklauso dariems tipams ir laikytini potenciniais dariniais (pirmiausia abstraktai, veikėjų pavadinimai, asmenų pagal kilmę pavadinimai, priesagų *-iškas, -a; -ingas, -a* būdvardžiai, daug daiktavardžių ir būdvardžių dūrinių, priešdėliniai veiksmažodžiai,rieveiksmiai). Esama ir okazinių darinių (*divioienišiauti, mąstelti*).

2. Didžiausias daiktavardžių naujadarų grupes sudaro priesagų vediniai ir dūriniai. Visų autorių kūrinuose gausu abstrakčiosios leksikos vienetų (veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktais laikytini 48 proc. naujadarų). Antrasis dūrinių dėmuo dažniausiai remiasi daiktavardžiu (tokių yra 88 proc. dūrinių).

3. Didžiąją būdvardžių naujadarų dalį (82 proc. priesaginių būdvardžių) sudaro priesagos *-iškas, -a* vediniai. Jų gausu visų autorių kūrinuose. Priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai išvesti iš įvairių pamatinių žodžių: beveik pusė jų (48 proc. su priesaga *-iškas, -a* sudarytų naujadarų) remiasi asmenvardžiais, kiti sudaryti iš įvairios semantikos pirminių, bet dažnai ir iš išvestinių daiktavardžių – darinių (*burtaziškasis, -a; gelmeniškas, -a; gyvsidabriškasis, -a; pištukiškasis, -a; sausainiškas, -a* ir t. t.).

4. Būdvardžių dūrinių dauguma (95 proc.) yra su antruoju daiktavardiniu dėmeniu; pirmuoju šių dūrinių dėmeniu dažniausiai eina būdvardis (tokie dariniai sudaro 74 proc. visų dūrinių su antruoju daiktavardiniu dėmeniu).

5. Didžioji visų naujadarų dalis (349, t. y. 88 proc. visų darinių) remiasi žodynų fiksuotais pamatiniais žodžiais, 48 naujadarai (22 proc.) sudaryti iš potencinių pamatinių žodžių – darinių. Naujadarais remiasi didesnė dalis (72 proc.)rieveiksmių; jų potenciniais pamatiniais žodžiais paprastai eina priesagos *-iškas, -a* būdvardžiai (tokie yra 88 proc. pamatinių

žodžių). Nors iš esmės visos darybos grandinės aiškios, esama naujadarų su nenusistovėjusia darybos pakopų sistema (*neišmylejimas : išmylejimas / neišmyleti, pasigrūdinėti : grūdinėtis / pasigrūsti*).

6. Naujadarų reikšmė (net be konteksto) visiškai aiški tada, kai leksinė reikšmė iš esmės sutampa su darybine (tai veiksmazodžių ir vardažodžių abstraktai, veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, didelė dalis dūrinių, modifikacinę reikšmę turintys veiksmazodžiai, prieveiksmai).

7. Naujadarų reikšmė būna aiški ir tada, kai jie sukurti pagal analogiją su greta pavartotais suprantamą reikšmę turinčiais įprastais, į žodynus įtrauktais dariniais (naujadaras *skaliklis* greta *šveitiklis, ploviklis*, naujadaras *angeliava* greta *velniava*, naujadaras *bepalatis* greta *bevietis* ir pan.).

8. Sakinio ar (retais atvejais) kūrinio kontekste paaiškėja visų naujadarų reikšmė: ir pavartotų perkeltine reikšme (*klastaakė diena, minkštalūpis liūdesys*), ir tų, kurių leksinė reikšmė yra daug konkretesnė už darybinę reikšmę (*džeržgalas* ir *šiknalupis*, turintys reikšmę „dviratis“), ir besiremiančių potencialiais pamatiniais žodžiais, keliapakopių darinių (*pasilabanaktinimas : *pasilabanaktinti : *labanaktintis : labanakt, gudragalviškai : *gudragalviškas: gudragalvis*).

Priesagos *-iškas, -a* naujadarai beveik visada eina paprastaisiais ar metaforiniais epitetais, kurie žymimajam žodžiui suteikia naujų prasminių atspalvių, o kai kurie prilygsta lyginamiesiems posakiams. Iš asmenvardžių išvesti *-iškas, -a* būdvardžiai yra ne tik informatyvūs, bet ir norimą mintį leidžia pasakyti trumpiau, glaudina tekstą. Metaforiniais epitetais eina daug prieveiksmių naujadarų.

ESMINIAI ŽODŽIAI: naujadaras, darinys, vedinys, dūrinys, potencinis darinys, okazinis darinys, darybinė reikšmė, leksinė reikšmė.

JOLANTA VASKELIENĖ

Šiaulių universitetas

P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai.

jolanta.vaskeliene@su.lt